

ספרו להם עלינו: סדנת פרידה של תושבי כדים כחודש לפני הפינוי

שלוחית ברסלר ואסתר אבנון-כלב

תקציר

בקיץ 2005 הנחינו סדנה לחברי היישוב כדים, במטרה לסייע להם בתהליך הפרידה מן היישוב ומן הקהילה. בסדנה עשינו שימוש בכלים מתחום הטיפול בהבעה ויצירה (דמיון מודרך, ציור, כתיבה ופסיכודרמה). מתוך תיאור הסדנה והתבוננות בתהליכים שהיא זימנה, עולה כוחם של הכלים היצירתיים בסיוע לתהליכי פרידה בהקשר הייחודי של תהליך ההתנתקות. מאמר זה ממחיש גם את כוחה הרב של הקהילה בהעצמת היחיד והמשפחה למול הקשיים הכרוכים במצב מיוחד זה.

מילות מפתח: עבודה קבוצתית קבוצה גדולה, פסיכודרמה, דמיון מודרך, תכנית ההתנתקות, משאבי התמודדות, אמנות וקהילה, טקס מעבר, מרחב מעבר.

חבוא

בקיץ 2004 קיבלה ממשלת ישראל החלטה על תכנית ההתנתקות מרצועת עזה וצפון השומרון, שכללה פינוי האוכלוסייה מאזורים אלה בניגוד לרצונה. עקב הסערה הציבורית שליוותה את קבלת ההחלטה ובשל ההנחה שפינוי מאולץ של תושבים מבתיהם יעורר משבר רגשי עמוק (קפלן, כהן, מטר ויצטום, 2005), צפו הרשויות שאוכלוסיית המפונים תזדקק לסיוע רגשי.

ניתן להניח שגישה זו הושפעה מלקחים שנלמדו בעקבות אירוע דומה בעבר – פינוי חבל ימית ב-1983. בשני האירועים התקבלה ההחלטה על הפינוי בהליך דמוקרטי תקין, אך יישומה נכפה על המתיישבים, הן ברמת הפרט והן ברמת הקהילה. בעוד פינוי ימית התאפיין בקושי בקבלת החלטות, בחוסר ודאות מתמשך, בתיאום לקוי בין הרשויות, באזלת יד ובכניעה ללחצי המפונים (קליאוט ואלבק, 1996), ההיערכות לקראת ההתנתקות ב-2005 הייתה יחסית מסודרת יותר: התקיים דו-שיח עם המתיישבים תוך תיאום בין הרשויות השונות, נדונו סוגיות של פיצוי ויישוב מחדש ותוכננו דרכי התמודדות עם ההיבטים החברתיים והרגשיים של תהליך הפינוי.

ביולי 2005 ארגנה מועצת שומרון סוף שבוע לתושבי היישוב כדים, שעמד בפני פינוי, כדי לסייע להם בתהליך הפרידה מן היישוב ומן הקהילה. במסגרת זו הוזמנו שתינו, מטפלות ביצירה והבעה, להנחות סדנה שתעשה שימוש בכלים יצירתיים. העיסוק ביצירה פותח עבור הפרט ערוץ קשר נוסף, מעבר למילים, עם עולמו הפנימי ועם העולם שבחוץ. לעתים שפת האמנות והיצירה יוצרת מרחב לביטוי של תכנים ותהליכים

שקשה להביעם במילים. כמו כן, שפה זו מאפשרת "קיצור דרך" ונגישות קלה יותר לעולם הרגשי. "בטיפול באמצעות אמנות לוקחים חלק שלושה גורמים: מטופל, מטפל ואמנות. בבסיס התחום עומדת התפיסה, שהקשר המשולש שנוצר בין שלושת הגורמים, והחוויה היצירתית הנוצרת דרכו, מאפשרים ביטוי, תובנות, עיבוד ושינוי רגשי, המובילים לבריאות טובה יותר אצל המטופל" (אור ואמיר, 2005, עמ' 9).

בתכנון הסדנה הנחו אותנו שני כיווני פעולה: הראשון קשור בשימוש באמצעים יצירתיים שונים בכדי לאפשר במסגרת זמן מצומצמת של סדנה חד-פעמית ביטוי מגוון – מילולי ובלתי מילולי – לרגשות חסומים. השני התמקד בגיוס הכוחות הקהילתיים כמשאב התמודדות מרכזי.

אך מעט נכתב בספרות המקצועית על אודות ההיבטים הרגשיים הכרוכים בפינוי תושבים. מאמר זה עשוי להרחיב את הידע שנצבר בנושא, ובכך לתרום לשיפור ההיערכות לימי שלום, אשר לדברי קפלן, נראה שהיא מורכבת לא פחות מהיערכות למלחמה (קפלן ועמיתים, 2005). בכוונתנו לתאר כאן את תהליך הפרידה המובנה שהתרחש במהלך הסדנה, ולשפוך אור על ההיבט הקהילתי שהתגלה כמשמעותי ביותר בתהליך זה.

רקע

היישוב כדים עלה לקרקע בשנת 1983, ובשיא פריחתו מנה כארבעים משפחות. נראה כי בידודו של היישוב והסיכון הביטחוני בהגעה אליו תרמו לחיזוק לכידותה של הקהילה שנוצרה בו. אולם אותה לכידות שהייתה לתושבים מקור של תמיכה בתקופת קיומו של היישוב, היא שעלולה הייתה להכביד במיוחד על תהליך הפרידה ממנו (קפלן ועמיתים, 2005).

את תושבי כדים, שהביעו נכונות להתפנות ללא התנגדות, ליווה מאז קיץ 2003 צוות שהורכב מהעובדת הסוציאלית הקבועה של היישוב ופסיכולוג ארגוני שמונה מטעם מנהלת סל"ע. מודל ההתערבות שיצרו והנחו במשותף כלל שני מפגשים קבוצתיים ביישוב, ובעקבותיהם – עבודה פרטנית עם חלק מן המשפחות. ההחלטה לעבוד במסגרת המשפחתית התבססה על ההנחה שהתושבים יתבטאו ביתר חופשיות במסגרת המצומצמת. במקביל נעשתה גם עבודה קבוצתית עם ילדי היישוב סביב נושא הפינוי וסביב אירוע טרור שזעזע את יישובי הסביבה.

כאשר התקרב מועד הפינוי התקבל הרושם, שלמרות תהליך ההתערבות הממושך, לתושבי כדים חסר הכוח הדרוש כדי להתארגן לאירוע פרידה. יש לציין שהתרוקנות היישוב החלה זמן רב קודם החלתו של חוק פינוי-פיצוי, שכן מספר גדול של משפחות עזב את היישוב עוד בתקופת האינתיפאדה. הצוות החליט לסייע בתהליך של עיבוד הפרידה של התושבים מן החברים ומן הקהילה וארגן סוף שבוע במלון בטבריה לכל תושבי כדים – אלה שעדיין התגוררו ביישוב, אלה שכבר התפנו ואלה שעזבו במהלך השנה האחרונה.

סוף השבוע כלל מנוחה, בידור וסדנת פרידה שהונחתה על ידי שתינו – מטפלות ביצירה ובהבעה.

בדרך

יום שישי בשתיים בצהריים, בדרכנו לטבריה להנחיית הסדנה, אנו מנסות לדמיין מה יקרה שם. עשרים ושתיים משפחות צפויות להשתתף בסדנה. מתוך הנחה שההידברות המשותפת של הילדים והמבוגרים סביב נושא הפרידה היא משמעותית, החלטנו לקיים פעילות יצירתית במסגרת משפחתית וקהילתית. בדרך מנקרות השאלות: האם יגיעו כולם? האם נוכל לצפות לשיתוף פעולה משבעים איש? ובגילים שונים? האם תיווצר אווירה של פתיחות וכנות? למרות היותנו חברות קרובות ואף כי זה שנים ארוכות מתקיים בינינו שיח מקצועי, עד כה לא הנחינו יחד קבוצה. איך תתנהל ההנחיה המשותפת?

בשיחת טלפון עם מזכירת היישוב, כחצי שעה לפני תחילת הסדנה, אנו מתבשרות כי לא נמצא "סידור" לילדים הקטנים, ובינתיים אין ברירה אלא לשתף בה גם אותם. אנחנו חוזרות ומבקשות לחפש פתרון, כדי לאפשר להורי הפעוטות להתפנות מן הטיפול בילדים ולקחת חלק בתהליך הקבוצתי. אנחנו תוהות: האם ברור למארגנים שמדובר בסדנה בנושא פרידה, ולא בתכנית בידור קלילה במסגרת סוף שבוע במלון? ברגעים אלו אנו שמחות על היותנו שתי מנחות. במקרה הצורך, אחת תוכל לשמש כגנת לפעוטות...

בסופו של דבר נמצא פתרון להעסקת הפעוטות: שתי נערות שאינן תושבות כדים אשר שוהות במלון ניאאות לשמש כשמרטפיות. כרבע שעה לפני תחילת הסדנה אנו ניגשות לבדוק את חלל העבודה שניתן לנו. באולם מסודרים בשורות כיסאות, מוכנים להרצאה. תוך כדי פינוי הכיסאות מתגלה לנו במרכז האולם, המרופד בשיטה, משטח מתומן מרוצף שיש, שישמש לאחר מכן כזירת ההתרחשות היצירתית.

אנו מוצאות שלצורך העבודה בסדנה הוכנו מראש רק שתי קופסאות צבעים, חמישה בריסטולים וציוד משרדי בשפע. ללא ספק תידרש יצירתיות כדי ליצור פעילות עשירה עם שבעים איש...

המפגש

אט אט נכנסים המשתתפים לאולם. ניכר עליהם שבשעת צהרים זו היו מעדיפים לנוח בחדריהם במלון. הסדנה מתחילה. אנו מבקשות מן המשתתפים לעמוד במעגל גדול מסביב למשטח המרוצף ופותחות במשחק חימום. כדור דמיוני מועבר מיד ליד והופך בהדרגה לכדור של קוצים ולכדור של אש. מטרת משחק החימום לעורר אווירה של ספונטניות בקבוצה, להפשיר את המתח ולסייע למשתתפים במעבר אל ה"מרחב הפנטסטי", מרחב הדמיון שבו יתרחש המשך המפגש (הולמס וקרפ, 2000). בשלב זה ניכרת מבוכה בקרב המשתתפים, והיא באה לידי ביטוי בצחקוקים ובקושי לקחת

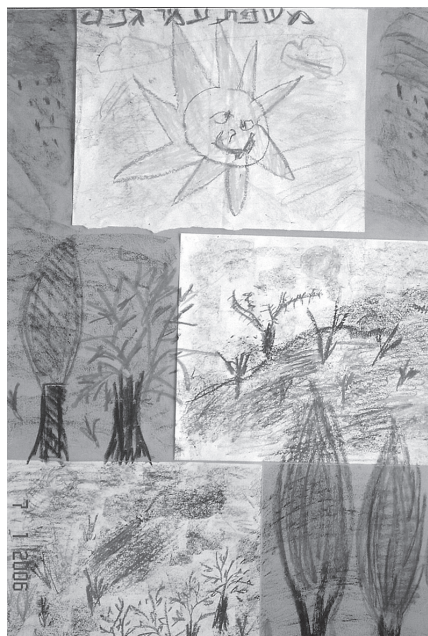
חלק במשחק. הילדים, כצפוי, משתלבים ביתר קלות במרחב הדמיון. המבוגרים מצטרפים אליהם בהדרגה.

את השלב הבא, דמיון מודרך, מנחה שלומית. כל משתתף מוזמן לטיול דמיוני בעיניים עצומות, טיול שמתחיל בסביבת היישוב ובנוף הסובב אותו, ממשיך בשבילים ובגינות, מתקרב לבית, נכנס לתוכו ומשוטט בחדריו. מתוך "הטיול" מתבקש כל משתתף לבחור בעצם כלשהו (מוחשי או מופשט), אשר יקר לו במיוחד, ולהעלותו על הדף בציור או בכתיבה. ראשונים מתחילים לצייר הילדים, והם גם האחרונים, המתקשים לסיים. עוד פרט ועוד פרט נוסף לציור. אחת הנערות פורצת בבכי כשהיא נזכרת באוגר שגידלה בילדותה וקבור היום בחצר הבית שבכדים. אפשר שעם הקבר שהיא משאירה מאחור נותרים זיכרונות ילדות יקרים נוספים... אמה ואחיותיה מחבקות ומעודדות אותה.

חלק מן המבוגרים מתקשה לצייר או לכתוב, "זה כואב מדי" הם אומרים לנו. נחוצים עידוד ותמיכה כדי להביאם לידי הבעה בציור או בכתיבה. בשלב זה חשובה נוכחותן של שתי מנחות: שלוש נשים יוצאות מן האולם הגדול אל המבואה כדי לעשן, אסתי יוצאת אחריהן ומשוחחת אתן, והן חוזרות ומצטרפות לקבוצה. בהמשך הופכת המבואה לחלל נוסף של התהליך הקבוצתי, המאפשר הפוגה לרגע מן העומס הרגשי שמצטבר באולם הגדול. בודדים וקבוצות נמלטים אליו, "נחים" ושבים אל הקבוצה. העבודה בקבוצה גדולה מאפשרת חופש מסוים של כניסה ויציאה מבלי שהתהליך הקבוצתי ייפגע.

לאחר שהמשתתפים מסיימים לצייר (מעניין לציין שכולם, ללא יוצא מן הכלל, לוקחים חלק במשימה זו), שלומית מבקשת מן המשתתפים לעבוד במעגל המשפחות. חלקם נענים, וחלקם מעדיפים ליצור מעגלים של שתיים או שלוש משפחות. במסגרת הקבוצה הקטנה מראה כל משתתף את ציורו ומספר על הדבר היקר ללבו. בהמשך, כל קבוצה מקבלת חצי גיליון ומוזמנת ליצור קולאז' קבוצתי, תוך שימוש בצבעים נוספים כדי לקשר בין הציורים. תהליך העבודה שונה מקבוצה לקבוצה: במספר קבוצות עובדים יחד מבוגרים וילדים. בקבוצות אחרות הילדים יוצרים את הקולאז' בעוד המבוגרים מתבוננים ונותנים מדי פעם עצות. קבוצה אחת יוצאת כולה אל המבואה כדי לעשן, ורק ילדה אחת מתוכה נשארת ליצור את הקולאז' הקבוצתי. אולי רק ילד יכול להכיל מה שקבוצה שלמה של מבוגרים מתקשה...

לאחר שמסתיימת יצירת הקולאז'ים (ראו צילומים מצורפים של חלק מן העבודות) מתכנסת הקבוצה כולה במעגל גדול להצגת היצירות. בשלב זה נעשה שימוש בכלים מתחום הפסיכודרמה, בהנחייתה של אסתי. כל קבוצה מציגה את עבודתה בפני המשתתפים, ובעזרת הקהל הופכת היצירה לסצנה דרמטית. להלן מספר דוגמאות.

הנוף שנשקף מן החלון שלנו: תמונה מספר 1

בקבוצה אם ושתי בנותיה. הצעירה ציירה שמש גדולה, האם והבת הבכורה ציירו את הנוף הנשקף מחלון ביתן. לאחר שהבת הבכורה מתארת את הנוף (נוף פתוח זרוע עצים ושדות), הצופים מוזמנים להמחיש אותו באמצעות גופם. מספר משתתפים קמים ברצון והופכים להיות השדות והברושים הנראים בחלון. אסתי שואלת את הנערה אם ברצונה לדבר אל הנוף. היא נעתרת בהיסוס קל ואומרת ל"נוף": "תישאר כמו שאתה".

בכדי להרחיב את הדיבור אל הנוף ולאפשר למשתתפים נוספים לבטא את רחשי לבם, נעשה שימוש בטכניקת פסיכודרמה המכונה "כפיל", שבה מוזמנים המשתתפים לשחק את תפקיד הנערה ולומר בגוף ראשון את רחשי לבה (הולמס וקרפ, 2000).

תחילה מדברות האם והבת הצעירה בתפקיד הכפיל, ואז מצטרפים אליהן גם אחרים, ניצבים מול הנוף ואומרים לו מילות פרידה: "חבל שאני לא יכולה לקחת אותך אתי", "אני אתגעגע אליך" ועוד. "האם יש עוד משהו בנוף שהיית רוצה לפגוש?" נשאלת הנערה, והיא עונה: "את הגדר שמקיפה את היישוב". ארבע נערות מפסלות תוך כפיפת גופן את הגדר המפרידה בין החיים ביישוב לבין הסביבה העוינת. ההתייחסות אל הגדר דו-ערכית: "היא פוצעת את הנוף", מציינים חברי הקבוצה, "והיא גם מגנה עלינו".

מתוך התבוננות בתהליך הדרמטי ניתן לראות כיצד תחילתו נוגעת בזיכרונות נעימים של החיים ביישוב (הנוף הנשקף מן החלון), ובהדרגה עולים (באמצעות סמליות הגדר) גם מרכיבים של קושי וסכנה.

התמונות שבקיר: תמונה מספר 2

שמואל (שם בדוי), גבר חסון בשנות השישים לחייו, מציג את הקולאז' הקבוצתי שנוצר במסגרת משפחתו המורחבת בת שלושת הדורות. הוא מצביע על ציור של קיר בתוך ביתו, שאותו הוא מתאר כיקר לו ביותר. במרכז הקיר חלון, ודרכו נשקפים בתי ילדיו ונכדיו הגרים בשכנות. את החלון מקיפות תמונות של בני המשפחה מתקופות שונות בחיי היישוב. עבור שמואל, ההיסטוריה של היישוב ושל משפחתו שזורות זו בזו. הוא מתאר "עץ משפחה" שבראשו דמותה של אמו, שחייתה עמם ביישוב שנים רבות ונפטרה לאחרונה לאחר מחלה קשה. האם עמדה לעבור עם המשפחה לביתה החדש לאחר הפינוי ואף נבנה בו חדר עבורה, אך היא לא זכתה להגיע אליו. בשלב זה מומחש עץ המשפחה בסצנה דרמטית:

המשפחה המורחבת כולה, מלבד אשתו של שמואל, קמה ויוצרת במשותף את עץ המשפחה במרכז האולם. את מקומה של האם הנעדרת מסמל כיסא. אסתי מציעה לשמואל להיכנס לתפקיד האם, המשקיפה על המשפחה כולה מגבוה. שמואל נרגש מאד, ולאחר התלבטות נענה ועולה על הכיסא. לפתע הוא פורץ בבכי, ואתו בוכים בני המשפחה ורבים מבני הקהילה. "מה הייתה אימא רוצה לומר לכם ברגע הזה, הקשה כל כך?" שואלת המנחה.

תמונה מספר 2

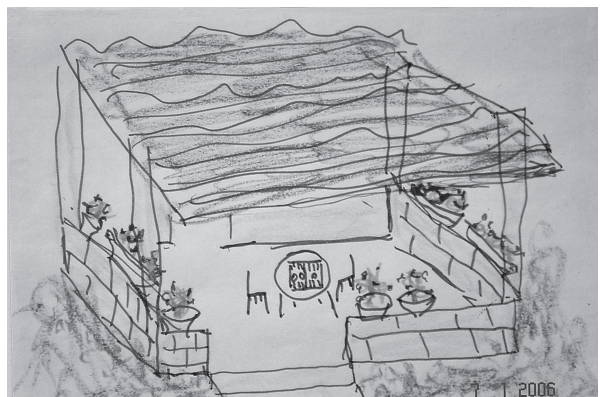
שמואל בתפקיד האם עונה: "נתתם לי חיים טובים פה אתכם בכדים, מוכרחים להסתכל קדימה, תמיד יש לכם אחד את השני".

השימוש בטכניקת פסיכודרמה של חילוף תפקידים מאפשר לשמואל, הנתון בכאב גדול, נקודת מבט נוספת. בתפקיד האם ומקומה "הגבוה", הוא מצליח לגייס מתוכו קולות שמכוונים אל זיכרונות נעימים מן העבר ואל משאבי התמודדות בעתיד.

במהלך העבודה הדרמטית נשאר אשתו לשבת במעגל הצופים ונראית נסערת וחסרת מנוחה. שלומית ניגשת אליה, מתיישבת לידה ומניחה יד על זרועה. גם כאן בא לידי ביטוי היתרון של הנחיה בשתיים. בעוד האחת מנחה את התהליך הפסיכודרמטי, מתפנה השנייה לבחון את מצבם של המשתתפים האחרים בקבוצה ולהציע תמיכה והכלה ברגעים טעונים במיוחד.

המרפסת של מרקו: תמונה מספר 3

במרכזו של הקולאז' הבא עומדת המרפסת של מרקו, המסמלת אולי יותר מכל תמונה אחרת את החיים הקהילתיים ביישוב כדים. זוהי מרפסת של בית פתוח, שאליה מוזמנים חברי היישוב בכל עת לשתות קפה, לשחק שש-בש ולטעום ממאפה ידיה של בעלת הבית. הרבה חגים ואירועים ידעה המרפסת של מרקו בעשרים שנות קיומה. בעזרתו של מרקו "נבנית" המרפסת רחבת הידיים

במרכז האולם ומסומן השביל המוביל אליה, וארבעה כיסאות מסמלים את פינותיה. בתהליך הפסיכודרמטי יש משמעות להגדרה המדויקת של מקום. המקום מאפשר למשתתפים לחוות את החוויה "כאן ועכשיו", כלומר – לא לדבר על המרפסת של מרקו ולהעלות זיכרונות מן העבר, אלא לשהות בה בזמן הווה ולחוות את האירועים בעת "התרחשותם". לאחר שהמרפסת "מוקמת" במרכז האולם, מרקו נשאל את מי הוא רוצה להזמין אליה. "מי שרוצה שיבוא, אצלנו הבית תמיד פתוח", הוא עונה.

בשחזור נאמן למציאות, נכנסים בזה אחר זה משתתפים למרפסת של מרקו, והוא ממנה להגיש לכל אחד מהם את הקפה האהוב עליו. באווירה מבודחת "בוחנים" האורחים במרפסת את בקיאותו של מרקו: "עם כמה כפיות סוכר אני שותה?" "איזה קפה אני אוהב?" מרקו יודע בדיוק מי שותה עם סוכר ומי עם סוכרזית, מי אוהב הרבה חלב ומי שותה בלי... נערה כבת שבע עשרה אומרת: "שעות אני מבלה כאן במרפסת הזו עם חברות שלי, משחקות שש-בש, לא מסתכלות על השעון... גדלתי במרפסת הזו, היא לא רק המרפסת של מרקו – היא המרפסת של כולנו".

האווירה במרפסת מעורבת. צחוקים רמים, הערות משועשעות והתענגות משותפת מהולים בעצב. בצד הזיכרונות החמים מרחפות בחדר שאלות: האם במקום החדש תהיה מרפסת פתוחה לקראתם? האם ידע השכן החדש איך הם אוהבים לשתות את הקפה שלהם? גם במרפסת וגם במעגל החיצוני ישנם משתתפים שבוכים.

הייתי רוצה להיות דג: תחונה מספר 4

אלי מצביע על ציור של בריכת דגים ומספר: "כשבאתי לגור בכדים, נתנו לנו לבחור את מיקום הבית. אני בחרתי במגרש הקיצוני, כי רציתי לגדל שם חיות. בחצר שלי בניתי בריכה של דגי נוי. אחרי כמה שנים החליטה הממשלה להרחיב את כדים. הבית שלי, שהיה בקצה הרחוב, הפך להיות במרכז היישוב. הדגים בבריכה שלי לא ידעו ולא הרגישו כלום. בשבילם החיים המשיכו כרגיל. לפני שבוע פניתי את הבית. החלטתי להשאיר את הבריכה והדגים. אני הולך והם נשארים. גם עכשיו הם לא יודעים כלום, לא כואב להם. כמה הייתי רוצה להיות עכשיו דגי..."

משתררת דממה. השתיקה מקפלת בתוכה כאב שלא נמצאו לו מילים. המחשה דרמטית נוספת אינה נחוצה.

אפשר ללמד אחרים איך יוצרים קהילה – סגירה

הזמן שהוקצב לסדנה מתקרב לסיומו. הצגת הקולאז'ים הסתיימה, אך הצורך להמשיך ולשתף אותנו, המנחות, ואת חברי הקהילה ברגשות העזים המלווים את תהליך הפינוי לא הגיע אל סיפוקו. אנו מוצאות את עצמנו עומדות מול שטף של מילות כאב, כעס ועלבון. נראה שאנו נתפסות כמייצגות של החברה הישראלית הרחבה, שאיננה מסוגלת, לדעת חברי הקהילה, להבין את עצמתו של השבר. אחת הנשים מפנה אלינו בקשה מפורשת: "ספרו להם עלינו, ספרו לחברים שלכם ולכל מי שאתן מכירות, שיש מתנחלים חילונים".

למה היא מתכוונת? אולי להכללה שאליה נוטה הציבור, הרואה במתנחלים רק דתיים קיצונים לוחמנים. אולי היא מבקשת להביא אל קדמת הבמה את הכאב על קטיעה של חיי קהילה ייחודיים. ללא ספק אנו נתפסות כשליחות שתפקידן להעביר מסר ולגייס תמיכה והכרה באבדן, לא רק של בית ורכוש, אלא של עולם חברתי-רגשי שלם שנעלם.

השיחה נמשכת עוד שעה ארוכה. אנו מתקשות למצוא נקודה לעצור בה ולסיים את המפגש. לעזרתנו באים דבריה של מרים, שפונה אל הקהילה כולה ואומרת: "בואו נראה את מה שהצלחנו ליצור כאן יחד – קהילה חזקה, נפלאה ותומכת. לכל אחד פה באמת אכפת מהשני. את זה אנחנו יכולים לקחת אתנו וללמד את האנשים במקומות החדשים שנגור בהם". נכון לסיים את המפגש הטעון הזה במבט לעתיד, המחזיק בתוכו גם אפשרות של בנייה והתחדשות שמתבססים על ניסיון העבר, כואב ככל שיהיה.

דיון

העבודה בסדנה התנהלה כמהלך מתפתח מחוויית היחיד (דמיון מודרך, ציור אישי), דרך העבודה בקבוצות (שיתוף ויצירת קולאז') ועד לאירוע הקהילתי (פסיכודרמה). רבות נכתב על ההיבט האישי של התהליך הטיפולי באמצעות הבעה ויצירה. בדיון זה נתמקד בהיבטים הקבוצתי והקהילתי. להיבטים אלה חשיבות מיוחדת כאשר מדובר בעיבוד של אירועים קשים המתרחשים במסגרת קהילתית והנוגעים לחברי הקהילה כפרטים ולקהילה כשלם.

אסנות וקהילה

מטרת הסדנה הייתה לסייע לתושבים בתהליך הפרידה מן היישוב. תהליך פרידה כולל בדרך כלל התבוננות באובייקט שממנו נפרדים. אחת הדרכים שבהן בוחרות קהילות לבטא את עצמן ולהיעשות "מובנות" כלפי עצמן, כלפי קבוצות אחרות או כלפי החברה הרחבה היא היצירה האמנותית (ברסלר, 2003). השתתפות באירוע תרבותי בקהילה מאפשרת לחבריה לעצב ולגלות פנים שונים של מהותם ושל תרבותם (גירץ, 1973). בעבודה עם תושבי כדים, השימוש בכלים האמנותיים (כתיבה, דרמה וציור)

אפשר החייאה מחדש, כאן ועכשיו, של הוויית החיים הקהילתיים ביישוב, על גווניה השונים. לדוגמה, שתיית הקפה בצוותא במרפסת של מרקו, שהייתה מלווה בצחוק ובאווירת נינוחות, קיפלה בתוכה חברות ושותפות, שהיו חלק מהחיים היומיומיים ביישוב. המרפסת של מרקו מסמלת הן מקום פיזי והן מרחב רגשי, וכך הסצנה הפסיכודרמטית המתרחשת בה מאפשרת עיבוד של הפרידה בשני המרחבים.

גיוס כוחות לקראת פרידה

בעת תכנון הסדנה חיפשנו דרכים שתסייענה לתושבים להשתמש בכוחות ובמשאבי התמודדות העומדים לרשותם (Bonanno, 2004) לקראת הקושי הצפוי בפרידה. התייחסנו למשאבים משני סוגים: כוחה של היצירה וכוחן של השתייכות והזדהות עם קהילה. דרך העיסוק ביצירה האדם מפתח תחושת אוטונומיה ורוכש יתר חוסן בהתמודדות עם מצבים שהחיים מזמנים (גינינגס, 1994). היצירה המשותפת פועלת לחיבור של סמלים מסוגים שונים – לשוניים, חזותיים, התנהגותיים וחברתיים – לכדי מופע, המוצג בפני חברי הקהילה ומאפשר להם לחוש הזדהות. בסדנה שערכנו אפשרה הפסיכודרמה את השימוש במרכיבים דרמטיים. בעבודה פסיכודרמטית בדרך כלל הקבוצה מתגייסת לסייע ליחיד להמחיש את תמונת עולמו. במקרה שלנו, כאשר היחיד והקבוצה חולקים עולם משותף וכאשר משתתפים מן הקהל מצטרפים ליצירה של תמונת נוף מוכרת ויקרה לכולם, מעמיקות תחושות ההזדהות וההשתייכות ותורמות להעצמה של היחיד.

מרחבי מעבר וטקסי מעבר

בשיח העכשווי מספק המונח "מרחב מעבר" שטבע ויניקוט (1996) מסגרת תאורטית לדיון בהוויה האנושית ובתהליכי שינוי. מרחב המעבר תוחם "מקום" בין פנים לחוץ שבו מתקיימות בו-זמנית ותוך קשרי גומלין, חוויה פנימית וחוויה חיצונית שאין צורך להכריע ביניהן. מרחב זה בא לידי ביטוי בסדנה שערכנו, במספר אופנים. ההתכנסות של תושבי כדים במלון המרוחק מאזור מגוריהם ביטאה באופן מוחשי את ה"מעבריות" בחיי הקהילה והפרט. חלקם כבר עזבו את ביתם, חלקם היו בשלבי מעבר וקליטה במקומות יישוב חדשים, וחלקם ייאלצו לעזוב ביום הפינוי. ההתכנסות הקהילתית המשותפת במקום "אחר", כעין בועה שאינה שייכת לחיי היומיום, הייתה אולי אחת ההזדמנויות האחרונות לחוות באופן ממשי את ההשתייכות לקהילה, כמו גם להיפרד ממנה.

במובן הפסיכולוגי של המונח "מרחב מעבר", נכחו באירוע מציאות ודמיון, חוויה פנימית ואירועים ממשיים. העובדה שחברי היישוב שיחקו בפסיכודרמה את תפקיד עצמם, הביאה למפגש את הממד המציאותי. ממד הדמיון בא לביטוי ביצירה ובמשחק הפסיכודרמטי, אשר ממחיש כאן ועכשיו חוויות, אירועים ומקומות השייכים לעבר.

שניות (דואליות) זו, של דמיון ומציאות, מתקשרת למונח "המרחק האסתטי" (לנדי, 1996), השייך לתחום האמנויות. המרחק האסתטי, המאפשר ליוצר ולמטופל להיות

בעת ובעונה אחת משתתפים ומתבוננים, הוא שמקנה ליצירה את כוחה ואת משמעותה התרפויטיים. העובדה שהחוויה הפסיכודרמטית – ככל משחק שניתן להיכנס אליו ולצאת ממנו – נגעה באירועים מציאותיים אך לא הייתה המציאות עצמה, סיפקה לתושבי כדים הזדמנות בטוחה לבטא את כל קשת הרגשות שהתלוו לפינוי.

מונח נוסף העוסק ב"מעבריות", ושופך אור על המפגש שהנחינו, הוא "טקס המעבר" (Van-Genep, 1960). בשיח האנתרופולוגי הוא מייצג צורות פולחניות המצינות מעברי חיים ברי משמעות והכוללות שלושה שלבים: (1) התנתקות מן המציאות היומיומית; (2) מעבר ל"טריטוריה" חדשה, שבה מתרחשים שינויים; (3) מיזוג מחדש תוך הפנמה של השינוי או התובנה שהתרחשו. ג'ינגס (Jennings, 1995) יוצרת הקבלה בין ה"מסע התרפויטי" שמאפשר הכלי הדרמטי, לבין טקס המעבר וטוענת שבמהלך אירוע תאטרוני שמטרתו טיפולית, יוצרים המטופל או קבוצת המטופלים תהליך המכיל את שלושת השלבים שתיאר ואן-גנפ. שלבים אלה מתממשים תוך יצירת גבולות האירוע, כניסה למעין מציאות בדיונית ולחוויה רגשית ולמידה חדשה. כך מתאפשר מעבר למציאות פנימית או קבוצתית בשלה יותר. טרנר (Turner, 1969) טען שכדי שיתחולל שינוי ותתקיים למידה בטקס המעבר, יש צורך בהיווצרותו של מצב ספי (לימניל), שמתאפיין במפגש בין דמיון ומציאות, בין פעילות קוגניטיבית לפעילות רגשית ובאווירה רווית סמלים, אי-מובחנות ואף בלבול. הילטון (Hilton, 1979) משתמש במונח "טקס מעבר" כדי לתאר את משמעות האירוע האמנותי התאטרוני עבור הקהילה היוצרת אותו: בצד היותו מקור להעצמה, ריכוז ואישור של הזהות הקהילתית, הוא משמש כטקס מעבר, שמטרתו יצירת קהילה "בוגרת" יותר. שניות זו מתאפשרת בתוך אותו מצב ספי שבו ניתן לערוך "ניסויים" אידאולוגיים ומשחקים בנורמות, במנהגים ובחוקים הרווחים בקהילה, לצורך בדיקתם מחדש.

נראה שהמפגש עם תושבי כדים המתואר כאן יצר עבורם את התנאים הנחוצים לצורך קיומו של טקס מעבר קהילתי, שבו מחד גיסא, אושרו וחוזקו מחדש הזהות והשייכות ומאידך גיסא, התרחשה חוויה שאפשרה לקהילה "להתבגר" ולערוך פרידה הולמת, נחוצה ו"בריאה", גם אם כואבת.

מעניין לציין: ימים ספורים לפני הסדנה עזבו כמה משפחות את היישוב. על אף הקרבה, התקשו חברים שעדיין לא עזבו לגשת ולהיפרד מהן. ביום הפינוי עצמו, כך סיפרה לנו לאחר הסדנה העובדת הסוציאלית שליוותה את היישוב, מתוכנן טקס פרידה מן הקרקע בשיתוף עם הצבא. בדיעבד נודע לנו שתכנית זו לא התממשה במלואה, ובמקומה התארגן ביום הפינוי בספונטניות מפגש של מספר משפחות. לעומת זאת, נראה שבאירוע הפרידה שהנחינו, דווקא הריחוק מן המקום המציאותי, הטעון בכאב עמוק ומשתק עבור חברי הקהילה, אפשר לתושבים לערוך את הפרידה.

כחה חודשים לאחר סכן

כדי להעריך את משמעות הסדנה עבור משתתפיה מנקודת מבטם, שוחחנו כמה חודשים לאחר קיומה עם כמה מן המשתתפים, כמו גם עם העובדת הסוציאלית של

היישוב, גבי יפה קוג'מן. חשוב לציין, כי בעת שניהלנו שיחות אלה, תהליך הפרידה מן היישוב עדיין לא הסתיים, לפחות במובן הפסיכולוגי. חלק מן המרואיינים שאתם שוחחנו עדיין חיו במגורים זמניים, בצפיפות רבה. גם אלו שכבר התגוררו במגורי קבע עדיין התקשו להרגיש שייכות לביתם החדש.

בצד הגעגועים והאבל על המקום שהיה ביתם, כך סיפרו, מורגשת תחושה של אבדן חיי קהילה שהיו ואינם. במקומם הם חווים במקום המגורים החדש חיים של ניתוק וניכור חברתי. חלק מן המשפחות (כשבע במספר) ממשיכות להיפגש בקביעות ואף מתכננות סוף שבוע משותף. אנשים שהיו בעמדת מנהיגות בכדים מתמודדים עם חוויה של אנונימיות במקומם החדש. חסרונם של ההשתייכות לקהילה ושל תפקיד משמעותי בחייה, שכמו נלקחו מהם, מהווים מרכיב משמעותי בחיי ההווה. "הדעה שלי כבר לא חשובה עכשיו לאף אחד. בכדים הייתי מנהיג ואנשים באו לשמוע מה אני חושב. ועכשו..." אמר לנו בכאב אחד המשתתפים שבלט בסדנה.

בהתייחסם לסדנה אמרו המשתתפים שעמם שוחחנו, כי היא סיפקה להם הזדמנות לבטא את רגשותיהם בפומבי, מה שגרם לתחושה של הקלה מסוימת. העובדת הסוציאלית של היישוב טענה שהסדנה הייתה למעשה המפגש הטיפולי הקהילתי היחיד בכדים. כל הניסיונות ליזום מפגש כזה לפני הסדנה ואחריה לא צלחו. אפשר, לדבריה, שהמציאות המיוחדת של הריחוק הגאוגרפי מן היישוב אפשרה את התנאים לקיום הסדנה. נראה גם כי הכלים המיוחדים את הטיפול ביצירה והבעה, שבהם עשינו שימוש, סייעו לתושבים לבטא את רגשותיהם – מי בצירוף, מי בכתיבה ומי בדרמה. "בדרך כלל אני לא משתתף במשחקים כאלה", אמר לנו אחד המרואיינים, אבל כנראה שהצורך לפרוק את הרגשות שהצטברו והעיקו עליי השפיע עליי". מרואיין זה ומרואיינים נוספים הביעו את רצונם לשוב ולהיפגש בסדנה דומה היום, חצי שנה לאחר הפינוי. אמנם חלקם ממשיכים לקיים קשר עם העובדת הסוציאלית ומעידים על החשיבות הרבה של התמיכה שקשר זה מעניק להם, אולם הם הדגישו את חשיבותו של מפגש במסגרת קהילתית לקבלת תמיכה של חברי הקהילה החולקים חוויות דומות לשלהם.

סוף דבר

מאמר זה תחילתו ברצון להיענות לבקשה המפורשת שהופנתה אלינו בסדנה – "ספרו להם עלינו". בקשה זו נבעה בחלקה מן הקושי של התושבים לנוכח הדימוי השלילי שיוחס להם בקרב חלקים נרחבים של הציבור הישראלי, כ"מחבלים בתהליך השלום" ו"סוחטים כספי מדינה". תוצרי הסדנה (הציורים והסיפורים) שפורשים את סיפורי התושבים, מצביעים על כוחה של האמנות לסייע בעיבוד תהליכי פרידה, ובה בעת הם מאפשרים לנו להביאם אל המרחב הציבורי.

בתקופת ההתנתקות נכתב ודובר רבות באמצעי התקשורת על כאב הפרידה מן הקרקע ומן הקהילה. המקורות התאורטיים המעטים בנושא מתייחסים בעיקר

לטיפול פרטני ומשפחתי בהתמודדות עם כאב זה. מתוך המפגש עם תושבי כדים למדנו, שהקהילה עשויה להפוך למשאב ייחודי של כוח בתהליך ההתמודדות. כאשר מדובר באוכלוסיות גדולות הזקוקות ללווי רגשי בתהליכי שינוי, לעבודה במסגרת של קבוצה גדולה (large group) יש גם יתרון במישור המעשי הארגוני.

מקורות

- אור, ר' ואמיר, ד' (2005). **בשפה אחרת, תרפיה באומנויות – סיפורי טיפול**. בן שמן: מודן. ברסלר, ש' (2006). **עדיף להיות צרודה מאשר אילמת: על תאטרון קהילתי של נשים**. חיפה: פרדס
- גירץ, ק' (1973). **פרשנות של תרבויות**. ירושלים: כתר.
- גינינגס, ס' (1994). **דרמה תרפיה, תיאוריה ומעשים למורים ומטפלים**. קריית ביאליק: אח. הולמס פי וקרפ מ' (עורכים) (2000). **פסיכודרמה השראה וטכניקה**. קריית ביאליק: אח. ויניקוט, ד' ו' (1996). **משחק ומציאות**. תל אביב: עם עובד.
- לנדי, ר' (1996). אחד על אחד: תפקידו של הדרמה תרפיסט העובד עם יחידים. בתוך ס' גינינגס (עורכת), **דרמה תרפיה תיאוריה ומעשה למורים ומטפלים**, חלק ב (עמ' 182–217), קריית ביאליק: אח.
- קליאוט נ' ואלבק ש' (1996). **סיני – אנטומיה של פרידה**. תל אביב: משרד הביטחון.
- קפלן ז', כהן ח', מטר מ' ויצטום א' (2005). דגם ייעודי להתערבות נפשית במשברים אפשריים בעת הפינוי הכפוי הצפוי של אוכלוסיה בישראל, **הרפואה**, 144(ד), 234–236.
- Bonanno, G. L. (2004). Trauma and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive event? *American Psychoogy*, 59, 20–28.
- Hilton, J. (1979). The other Oxfordshire theatre: the nature of community art and Action. *Theatre Quarterly*, 10(38).
- Jennings, S. (1995). *Theatre, Ritual and Transformation*. London and New York: Routledge.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Van-Gennep, V. (1960). *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press.